

Slavenska leksikografija od početaka do danas
(Славянская лексикография, Азбуковник, Москва, 2013)

Polovicom prošle godine u Moskvi je objavljena obujmom i sadržajem impozantna i lijepo opremljena kolektivna monografija *Славянская лексикография*, koja između 35 radova europskih slavista donosi i dva hrvatska priloga. Knjigu je izdao Međunarodni slavistički komitet, odnosno njegova Komisija za leksikologiju i leksikografiju, u suradnji s Nacionalnim slavističkim komitetom Ruske Federacije i Institutom za ruski jezik »V. V. Vinogradov« Ruske akademije znanosti. Uz odgovornu urednicu M. I. Černyševu, redakcijski kolegij čine J. L. Vorotnikov i A. M. Moldovan (Ruska akademija znanosti) i A. A. Lukašanec (Bjeloruska akademija znanosti). Recenzenti izdanja su I. S. Uluhanov (Institut za ruski jezik »V. V. Vinogradov« Ruske akademije znanosti) i E. A. Nefedova (Filološki fakultet Državnoga sveučilišta »M. V. Lomonosov« u Moskvi).

U predgovoru knjizi glavna urednica M. I. Černyševa napominje da je djelo priredeno za XV. međunarodni slavistički kongres, održan u Minsku 2013. godine, i da uz povijest leksikologije i leksikografije u pojedinim slavenskim zemljama prezentira i najsuvremenija slavistička postignuća u toj jezikoslovnoj disciplini. Riječ je o prvome kolektivnom djelu te vrste, koje na 886 stranica nudi cjelovit uvid u slavistička leksikološka istraživanja i leksikografske rezultate tih istraživanja. Ovaj veliki projekt potaknut je iznimnim interesom sudionika XIV. međunarodnoga slavističkoga kongresa, održanoga u Ohridu 2008. godine, za problematiku koju su članovi Komisije za leksikologiju i leksikografiju Međunarodnoga slavističkoga komiteta za taj kongres obradili u knjizi *Теория и история славянской лексикографии* (Teorija i povijest slavenske leksikografije). Pokazalo se, naime, da je na tome znanstvenom području potrebna sustavna i koordinirana suradnja svih slavista, koja se idućih godina i ostvarivala i rezultirala hvalevrijednim plodovima. Radna verzija ove knjige već je našla svoje mjesto u sveučilišnoj nastavi u Rusiji i u nekim drugim slavenskim sredinama.

Govoreći o pojedinim detaljima i problemima oko uređivanja knjige, glavna urednica već u Predgovoru posebno apostrofira upravo hrvatski (i poljski) prilog, citirajući naše dvije autorice: »Rječnici predstavljaju puno više od samih jezičnih spomenika. Dvojezični i višejezični rječnici otkrivaju **povezanost... [nacionalne – M. Č.] kulture s drugim kulturama** te pokazuju i **stupanj razvitka vlastite kulture u odnosu na druge kulture u ovom ili nekom drugom razdoblju**« (str. 10, istaknula M. Černyševa).

Vodeći se tom mišlju, M. Černyševa posebnu pozornost posvećuje **povijesnom aspektu** i osvrće se na nekoliko ključnih povijesnojezičnih čimbenika. Prvi je čimbenik **periodizacija** leksikografskoga razvitka koji je uvijek »povezan s povijesnim, političkim i kulturnim razvitkom određene zemlje« (str. 11). Tu citira poljskoga jezikoslovca T. Piotrowskoga, koji u svome prilogu kaže:

»Periodizacija poljske leksikografije poklapa se s političkom poviješću Poljske« i navodi četiri razdoblja poljske leksikografije. M. Černyševa nadalje naglašava važnost **tradicije** te navodi nekoliko primjera tipološki različitih kulturnih i jezikoslovnih tradicija – češke (vezane uz latinsku i njemačku leksikografiju), poljske (vezane uz latinsku tradiciju) i hrvatske (vezane uz latinsku i talijansku tradiciju) s jedne te bjeloruske (vezane pretežno uz istočnoslavensku i rusku leksikografsku tradiciju) s druge strane. Treći značajan čimbenik M. Černyševa vidi u ulozi velikih, povijesnih **osoba** u pojedinim nacionalnim leksikografijama, kao što su Vuk Karadžić kod Srba, Maks Pleteršnik kod Slovenaca i dr., te važnih leksikografskih škola (poput bratislavske), koje se formiraju oko snažnih pojedinaca ili nastaju zahvaljujući aktivnosti određene akademske sredine (str. 11–12). Četvrtim povijesnim čimbenikom M. Černyševa smatra **medusobne utjecaje** u sferi leksikografske djelatnosti i s time u vezi – **značenje određenoga velikoga leksikografskoga djela**«, kakvo je primjerice trosveščani *Thesaurus Polono–Latino–Graecus* iz 1621. – 1632. glasovitoga poljskoga leksikografa Grzegorza Knapskoga (str. 12). Urednica posebno naglašava »da u mnogim slavenskim zemljama upravo rječnici (čak i makar jedan iznimno važan rječnik) nisu samo participirali, nego su izravno **djelovali na formiranje i razvitak nacionalnoga književnoga jezika**. (...) Osim toga, rječnici su služili i kao sredstvo za očuvanje nacionalne svijesti, ispunjavajući pritom i svoju funkciju u **podupiranju nacionalnoga jedinstva**« (str. 12, sve istaknula M. Černyševa). Primjer takvih rječnika nalazi u slovenskoj leksikografiji i u velikome češko–njemačkom rječniku Josefa Jungmanna.

Posebno i vrlo važno poglavlje u svome opsežnom Predgovoru M. Černyševa posvećuje **suvremenoj leksikografiji**. Budući da i leksikografija mora pratiti ubrzani razvitak znanosti i nove tehnologije u širokim, svjetskim razmjerima, i autori priloga u ovoj knjizi »posebnu pozornost posvećuju **velikim nacionalnim projektima**, koji imaju veliko značenje za današnji razvitak jezika, kulture i zemlje uopće« (str. 13). Društvene promjene koje su već 80–ih i početkom 90–ih godina prošloga stoljeća zahvatile upravo slavenske zemlje pokrenule su **integracijske procese** koji se odražavaju i na leksikografiju te iziskuju reviziju leksikografskih postupaka i znatne izmjene u prvim svescima višesveščanih rječnika koji su počeli izlaziti prije nekoliko desetljeća; tu se Černyševa poziva na bugarski prilog o višesveščanom akademskom rječniku bugarskoga jezika kojemu je 1. svezak izišao 1977. godine. Nadalje, urednica konstatira da su od 80–ih godina istraživači veću pozornost počeli posvećivati razgovornom jeziku i supstandardu. Svi slavenski jezici u posljednje vrijeme pokazuju s jedne strane **tendenciju neologizacije**, a s druge je strane opća pojava i **oživljavanje arhaizama, historizama** i tradicijskoga leksika, kao izraz brige za nacionalni kulturni identitet. Novi problemi vezani su uz **prijelaz općega znanstvenoga leksika u opću uporabu**. Dinamičan razvitak suvremene leksikografije rezultira **pojavom konceptijski novih načina obrade leksika i leksikografskom raznovrsnošću**, koju urednica ilustrira ruskim specijalnim rječnicima o kojima detaljno govore ruski autori priloga (str. 13–14).

Kao što je to bivalo u povijesti, slavenska leksikografija i danas bilježi jezične kontakte i potvrđuje neizbježne međusobne utjecaje i pojave međusobnoga obo-

gaćivanja leksika na širem, slavenskom i europskom planu. Urednica navodi primjer asocijativnoga rječnika srpskoga jezika P. Pipera i suradnika, koji je, kao i drugi slični rječnici, u očitoj korelaciji s velikim asocijativnim teza-urusom suvremenoga ruskoga jezika Karaulova i suradnika. U vezi s time pokazuje se koliko je »u slavenskoj leksikografiji posljednjih desetljeća važno **uključenje građe više slavenskih jezika u izradu rječnika**«. Nova komparativna metoda donosi tako posve nove rezultate (str. 14). U radu na velikim leksikografskim projektima podjednako je važna i **suradnja slavenskih i neslavenskih stručnjaka**, primjerice njemačkih i slavenskih leksikografa; urednica naglašava da je Njemačka bila i ostala vodeća neslavenska zemlja u proučavanju slavenske leksikografije (str. 14–15).

Pozivajući se na priloge pojedinih autora u knjizi, M. Černyševa upozorava i na pojedine »bijeće mrlje« u nekim nacionalnim leksikografijama, npr. nepostojanje određenih tipova rječnika, niza različitih specijalnih rječnika i sl. Problem su i rječnici novih riječi, objasnidbeni rječnici i drugi jednojezični rječnici s najnovijom leksičkom građom. Njemačka i švedska autorica upozoravaju da u tome kontekstu novi pristup zaslužuje i dvojezična leksikografija, a R. Belentschikow se osvrće i na sve češću pojavu različitih višejezičnih rječnika, kakav je npr. oksfordski rječnik anglizama u 16 europskih jezika iz 2001. godine (str. 16).

Suvremena računalna tehnologija stavila je pred leksikologiju mnoga nova pitanja, ali joj je istodobno otvorila mogućnosti koje je teško ukratko opisati. U kontekstu **kompjutorizacije** i pojave **internetske leksikografije** M. Černyševa navodi niz blagodati koje današnja tehnika donosi upravo leksikografiji, kao što su stvaranje elektroničkih kartoteka i arhiva, formiranje nacionalnih korpusa, sastavljanje kompjutorskih terminoloških i drugih specijalnih rječnika, a svi ti veliki leksikografski projekti podrazumijevaju i mnogo viši stupanj stručne i znanstvene interakcije nego što je to bilo nekad (str. 17). Knjiga *Slavenska leksikografija* objedinjuje sve teme naznačene u Predgovoru, o kojima detaljno govore autori pojedinih tekstova.

Prilozi u knjizi razvrstani su u pet tematskih cjelina. Prva i najopširnija cjelina – »Povijest i suvremena leksikografska situacija u slavenskim zemljama« (str. 21–369) – obuhvaća (azbučnim redom) razvitak leksikologije i leksikografije u Bjelorusiji, Bugarskoj, Makedoniji, Poljskoj, Srbiji, Slovačkoj, Sloveniji, Ukrajini, Hrvatskoj i češkoj te donosi sve informacije o istraživanjima i aktualnostima na tome području u navedenim slavenskim filologijama. Rusija je u ovome nizu izostavljena, jer njoj su domaćini posvetili cijeli 3. dio. Bjelorusku leksikografiju predstavlja Vjačeslav K. Ščerbín, bugarsku Marija G. Čoroleeva, makedonsku Elena V. Verižnikova, poljsku Tadeusz Piotrowski, srpsku Vladimir P. Gudkov, Ekaterina I. Jakuškina i Nenad Ivanović, slovačku Alexandra Jarošová, slovensku Majda Merše, ukrajinsku Volodimir V. Dubičinskij i češku Zdeňka Hladká i Olga Martincová, dok hrvatsku leksikologiju i leksikografiju iscrpno i cjelovito prezentira prilog Branke Tafre i Željke Fink Arsovski. Taj je prilog posebno (dva puta) apostrofirani u Predgovoru M. Černyševe i svakako zaslužuje poseban osvrt. Naglašavajući da je povijest hrvatske leksikografije usko povezana s poviješću hrvatskoga društva, autorice u uvodnom

dijelu svoje studije »Hrvatska leksikografija« (str. 310–340) najprije postavljaju dva pitanja: kada počinje povijest hrvatske leksikografije i po kojem su kriteriju leksikografski radovi uključeni u hrvatsku leksikografiju. S obzirom na geopolitički složenu hrvatsku povijest, prilog na oba pitanja odgovara jasno i logično, objašnjavajući pojedina »distinktivna obilježja« hrvatskoga jezika u pojedinim razvojnim etapama. Razvitak hrvatske leksikografije – od prvih rukopisnih leksikografskih radova iz renesansnoga razdoblja (N. Roccabonella, 1449.), a najkasnije od Vrančićeva petojezičnoga rječnika (1595.) sve do 1918. i od 1918. do posljednjega desetljeća 20. stoljeća – nosi sve biljege turbulentnih vremena u kojima se oblikovao suvremeni hrvatski književni jezik. Sporna pripadnost rječnika s dvojnim nazivom jezika (hrvatski i srpski) argumentirano je razriješena na teritorijalnom načelu, naime, rječnici nastali i objavljeni u hrvatskoj sredini svrstani su u hrvatsku leksikografiju. Ni sam naziv jezika ni promjene naziva u tome razdoblju nisu nužno značili i promjene sadržaja koji se stoljećima, u brojnim kronološki navedenim i akribično opisanim rječnicima, nedvosmisleno potvrđuje kao hrvatski. Koliko je čuvanje nacionalnoga identiteta važno i u današnjim uvjetima upozorava i M. Černyševa kad na kraju svoga Predgovora ponovo citira naše autorice: »Leksikografi–slavisti dužni su u takvim okolnostima preuzeti ulogu ne samo čuvara nego i branitelja svoga jezika. U prilogu B. Tafre i Ž. Fink Arsovski o tome se govori ovako: 'Leksikografija starijih razdoblja izgrađivala je hrvatski jezik tražeći odgovarajuće domaće ekvivalente stranim riječima, dok je suvremena leksikografija u uvjetima svjetske globalizacije dužna štititi jezik od gubitka svojih riječi i sve jačega prodora engleskoga leksika'« (str. 18). Suvremena rusistika, a sve više i slavistika, očito respektira hrvatsko jezikoslovno iskustvo pa bi tako i kroatistika morala respektirati iskustva drugih slavenskih filologija. U kontekstu povijesti leksikografije jedanaest slavenskih književnih jezika studija Branke Tafre i Željke Fink Arsovski svakako zaslužuje posebnu pozornost slavistike, ponajviše zbog svoje komparativne vrijednosti. Hrvatski je po mnogočemu specifičan, najprije po svojoj povijesnoj književnoj (!) *tronarječnosti*, ali usporedba s ostalim slavenskim jezicima i povijesti njihove leksikografije pokazuje da je sličnih razvojnih procesa, »konvergentnih« i »divergentnih«, bilo i u drugim slavenskim jezicima, i to ne od 1918. nego i puno prije. Zbog širokoga uvida u slavenski i slavistički leksikografski kontekst za našu bi kroatistiku bilo iznimno korisno da se ova knjiga, a pogotovo njezin prvi dio, uvrsti u nastavnu literaturu za kolegije iz leksikologije i povijesti jezika, a možda i da se prevede na hrvatski.

Drugi tematski blok – »Leksikografija slavenskih jezika« (str. 373–442) – započinje tekstom Željke Fink Arsovski o *Hrvatsko–slavenskom rječniku poredbenih frazema* (Zagreb, 2006.), jedinom rječniku te vrste u slavenskoj frazeografiji, u kojemu je autorica u suradnji s hrvatskim i inozemnim slavistima obradila jednu specifičnu vrstu frazema u devet slavenskih jezika – hrvatskome (kao polazišnom), slovenskom, makedonskom, bugarskom, ukrajinskom, ruskom, poljskom, češkom i slovačkom. Slijedi vrijedan i vrlo zanimljiv prilog srpskih leksikologinja Rajne Dragičević i Marije Stefanović o slavenskoj asocijativnoj leksikografiji, zatim prilog češke paleoslavistice Emilije Blahove o

staroslavenskoj leksikografiji u češkoj i na kraju prilog Ljubovi V. Kurkine o ruskoj etimološkoj leksikografiji na slavenskoj osnovi.

U treću tematsku cjelinu – »Leksikografija u Rusiji« (str. 445–652) – svrstani su, logično, ruski, odnosno rusistički prilozi. Velika i snažna ruska filologija ušla je tijekom prošloga stoljeća u mnoga specifična leksikološka pitanja kojih su se druge slavenske filologije jedva dotaknule, a brojni opći i specijalni rječnici u kojima je obrađena ruska jezična građa dostižu pa i nadmašuju mnoge slavenske filologije s duljom leksikografskom tradicijom. Jedanaest radova objavljenih u 3. dijelu knjige o kojoj govorimo u mnogim je detaljima leksikološki inspirativno i leksikografski instruktivno i za hrvatske leksikografe. Jurij D. Apresjan ima u 3. bloku dva rada – u prvome predstavlja novi objasnidbeni rječnik ruskih sinonima, a u drugome razmatra teorijske osnove aktivne leksikografije. Alla S. Belousova piše o novim *žanrovima* ruskih rječnika u redakciji N. J. Švedove. O ruskoj leksikografiji 18. stoljeća, onoj najranijoj, pišu Elena E. Biržakova, Irina A. Malyševa i Irina E. Kuznjecova. Tumačeći suvremene teorijske pristupe i nova načela u obradi leksičke građe, Marija L. Kalenčuk, Rozalija F. Kasatkina i Leonid L. Kasatkin opširno predstavljaju ortografske rječnike ruskoga jezika. Elena S. Koporska analizira načela obrade leksika u novome (jednojezičnom), dopunjenom rječniku suvremenoga ruskoga književnoga jezika (u knjižnoj i elektroničkoj verziji). Leonid P. Krysin u svom prilogu govori o tipovima rječnika suvremenoga ruskoga jezika, dok Galina N. Skljarevska piše o postignućima i manjkavostima suvremene ruske leksikografije. Specifičnim leksikografskim područjima posvećeni su članci Sergeja A. Myznikova o ruskoj dijalektnoj i regionalnoj leksikografiji od 19. do 21. stoljeća, Margarite I. Černyševne o ruskoj povijesnoj leksikografiji te Larise L. Šestakove o suvremenoj situaciji i razvojnim tendencijama ruske autorske leksikografije.

Četvrti dio knjige – »Slavenska leksikografija u neslavenskim zemljama« (str. 655–676) – čine samo dva priloga: Renate Belentschikow (Belenčikova) piše o bogatoj slavenskoj leksikografiji u Njemačkoj, a Ulla Birgegård o ruskoj leksikografiji u Švedskoj.

U petom dijelu – »Teorijska pitanja leksikologije i leksikografije slavenskih jezika« (str. 679–724) – Anatolij A. Polikarpov u svojoj raspravi o modelu životnoga ciklusa znaka posebnu pozornost posvećuje teorijskim osnovama povijesne leksikologije i derivatologije, dok Stana Ristić u prilogu o nekim aspektima »unutrašnje« leksikografske kritike problematizira metodologiju rada i leksikografske postupke u izradi tezaurusa SANU.

Šest priloga inozemnih suradnika koji su napisani na izvornim jezicima (češkom, poljskom, slovačkom, slovenskom i srpskom) u Dodatku je (str. 727–879) prevedeno na ruski.

Na kraju knjige (str. 880–883) nalaze se najnužniji podatci o autorima tekstova, o njihovu akademskom statusu, ustanovi u kojoj rade i sredini koju predstavljaju, kao i o prevoditeljima. Sadržaj knjige na kraju je ponovljen i na engleskom jeziku.

Svi prilozi u ovoj kolektivnoj monografiji bogato su opremljeni relevantnom znanstvenom literaturom i podacima o svim leksikografskim djelima koja se spominju u tekstovima, poglavito onima o povijesti leksikologije i leksi-

kografije u pojedinim slavenskim filologijama. Većinom su to znanstvene sinteze koje se nigdje drugdje ne mogu naći na jednome mjestu. Iako se fokusira na razvitak i najnovije domete leksikografije u slavenskim filologijama, *Славянская лексикография* nije samo dragocjen izvor leksikografskih podataka nego je ujedno i opis povijesti jedanaest slavenskih književnih jezika. U tome je iznimna komparativna vrijednost ove knjige i za samu slavensku leksikografiju i za jezikoslovnu slavistiku u najširem smislu. U slavističkom je kontekstu iznimno važno što se u knjizi našao i hrvatski književni jezik (rusko se jezikoslovlje ne služi nazivom »standardni« jezik ili ga eventualno rabi kao sinonim za tradicionalni naziv литературный язык), koji su priznate hrvatske jezikoslovke Branka Tafra i Željka Fink Arsovski svojim priložima dostojno predstavile suvremenoj slavistici.

Dubravka Sesar